

P o z n á m k y

(Očíslování poznámek odpovídá původním vydáním textů.)

A. Fornasin, P ů d a, ú v ě r o v á p r a x e a m i g r a c e...

APT	Farní archív v Tumieči
ASU	Státní archív v Udine
ASV	Státní archív v Benátkách
BMGT	Knihovna Gortanova muzea v Tumieči

- 1 Různorodost obchodních cílů dokazuje celá řada publikací, z nichž uvádím některé: F. Bianco, D. Molfetta, *Cramârs. L'emigrazione dalla Carnia in età moderna*, Udine 1992; R.M. Cossar, „Cognomi friulani dell'Istria“. In: *Ce fastu?*, V (1929) 5, s. 80-81; Id., „Una vecchia circolare riguardante i friulani in Istria“. In: *Ce Fastu?* VI (1930) 3-4, s. 66-67; Id., „Artigianato friulano in Istria nei passati tempi“. In: *Ce Fastu?*, XX (1994) 5-6, s. 246-248; A. Cucagna, „I “Cargnelli” in Istria. Materiali per uno studio sull'emigrazione carnica nella Venezia Giulia durante i secoli scorsi“. In: *Atti del XV congresso geografico italiano*, vol. II, Torino 1952, s. 1-7, A. De Colle, „Friulani nel comune di Visignano d'Istria“. In: *Ce fastu?*, XXXVI (1960) 1-6, s. 182-200; G. di Caporiacco, *Storia e statistica dell'emigrazione dal Friuli e dalla Carnia, vol. I, Dall'età veneta al 915*, Udine 1967; H. Klein, „I “materialisti” della Carnia nel salisburghese“. In: *Ce fastu?*, XXX (1954) 1-6; Id., „Un friulano amico del giovane Mozart“. In: *Ce fastu?*, XXXIV (1963) 1-6, s. 72-79, D. Molfetta, „Contributo alla conoscenza dei “Cramârs”“. In: *Sot la nape*, XXXIII (1981) 4, s. 21-38; Id., „Due “Cramârs” di Cavazzo in Boemia“. In: A.V., *Val dal Lâc*, Udine 1987, s. 156-162; G. Perusini, R. Pellegrini, „Lettere di emigranti“. In: *Ce fastu?*, XLVIII-XLIX (1972-73), s. 217-261; G. Perusini, „Un Timeus di Ovasta magnate d'Ungheria“. In: *Sot la nape*, XI (1959) 1, s. 18-22; L. Zanini, *Per la storia della Carnia migrante. Notizie e interpretazioni desunte da “Geschichte der Familie Zenetti”*, Udine 1961; Id., *La casa e la vita in Carnia*, Udine 1968.
- 2 Viz: G. Corazzo, *Fitti e livelli a grano. Un aspetto del credito rurale nel Veneto del '500*, Milano 1979, s. 15-16. Pokud se týká *livellů* užívaných jako úvěrový prostředek, kromě uvedených publikací viz také: Id., „Prestatori e contadini nella campagna feltrina intorno alla prima metà del '500“. In: *Quaderni Storici*, 26 (1974), s. 445-500; Id., *Livelli stipulati a Venezia nel 1591*, Pisa 1986.
- 3 Jak je známo, katolická církev zakazovala požadování úroku z půjčky. Od konce středověku po novověk se s růstem požadovaných úvěrů způsobeným rostoucím obchodním a finančním vývojem zrodilo a zdokonalovalo mnoho různých druhů úvěrových smluv, které alespoň formálním způsobem obcházely tato církevní omezení.
Livello vždy odpovídalo církevní doktríně. Pro otázky týkající se církevní doktríny ve vztahu k úvěrům viz: B. Nelson, *Usura e cristianesimo*, Firenze 1967
- 4 G. B. Billiani, *Formulario per uso delli notaj di villa*, Udine 1781, s. 51.
- 5 Úrokové sazby prošly podobným vývojem také v mnoha dalších oblastech poloostrova, jako např. v okolí Piacenzy nebo v Miláně (viz M. Cattini, „Dalla rendita all'interesse: il prestito tra privati nell'Emilia del Seicento“. In: A.V., *Credito e sviluppo economico in Italia dal Medio evo all'età contemporanea*, Verona 1988, s. 255-266; A. De Maddalena, „Pecunia pecuniam parit“: anche nella Milano del

- Seicento. Debiti monetari e tassi d'interesse (1620-1720)". In: Id., *Dalla città al borgo*, Milano 1982, s. 199-250. Také v Ženevě měly legální krátkodobé úrokové sazby zřejmě podobný vývoj: zatímco během celého 17. století se úrok pohyboval mezi 6 a 2/3 % a 8%, na konci století je zaznamenána nejnižší hodnota, 5%. Viz: J. - F. Bergier, „Taux de l'intérêt et crédit à court terme à Genève dans la seconde moitié du XVIe siècle“. In: A.V., *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. IV, Milano 1962, s. 89-119.
- 6 Např. Antonio di Piazza tvrdí v jedné smlouvě, že „získal příslušný kapitál pro zaplacení určitého osobního dluhu“ (aver incontrato il presente capitale per pagar un suo debito particolare). ASU, Notářský, obálka 1892, Comelians, notář GioBatta Tavosco, 11. srpna 1753.
- 7 Viz: G. Corazzoli, *Fitti e livelli...*, cit., s. 47-48
- 8 APT, Fara Dieç, *Compre livellarie della veneranda pieve di S. Floriano*, n° 2, karta I r.
- 9 Pokud jde o význam slova *stavolo* uvádím italskou definici hesla *stàli* z *Dizionario friulano-italiano Nuovo Pirona*, Udine 1935²: „Salaš, zděná stavba, obvykle o 2 patrech, z nichž vrchní slouží jako seník a spodní je rozděleno mezi stáj pro skot a obytné místnosti, nechybí ani místnost pro výrobu sýrů. Soukromé salaše jsou roztroušeny po furlanských Alpách od 700 do 1.200 m.n.m., v souvislosti s jarním a podzimním využíváním úhorů nebo středohorských luk, které slouží jako pastviny a jako pozemky pro pěstování sena.“
- 10 Proto, abychom si uvědomili, jak se procenta založená na těchto číslech mohou lišit, je nutné posoudit velké výkyvy, kterým podléhaly ceny některého zboží uvedeného na trh ve Štýrsku mezi jinými také karnskými obchodníky (viz F. Popelka, „Die Lebensmittelpreise und Löhne in Graz vom 16. bis zum 18. jh.“. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXIII (1930), s. 157-218).
- 11 L. Allegra, *La città verticale. Usurai mercanti e tessitori nella Chieri del Cinquecento*, Milano 1987, s. 74-75
- 12 S. Homer, *A History of Interest Rate*, New Brunswick (N.J.) 1963. Ke srovnání viz například údaje z tabulky 9 *Summary of Sixteenth-Century Interest Rates* na s. 120-121, podle klasifikace, kterou vytvořil sám Homer: *Commercial Loans (Short Term)/ Italy Montes Pietatis, loan to business at 8-10%/ Annuities and Mortgages (Long Term)/ Germany, Italy Census contracts on land, usually 5%/ and Netherlands*. Analogické údaje získáme také z tabulky 11 na s. 131, která se týká 17. století (bez údajů o Itálii), nebo ze shrnutí v tabulce 11 na s. 137-138.
- 13 ASU, Perusiniho archiv, obálka 86 list 2, z 8. května 1719
- 14 V celém článku jsou používány termíny *majetek* a *vlastnictví* jako synonyma.
- 15 F. Bianco, *Le terre del Friuli*, Mantova-Verona 1994, s. 104. Studie o kolektivním vlastnictví, které se týkají jednotlivých alpských regionů, začínají být poměrně početné. Pro uvedení do problematiky uvádíme mimo jiné: I. Cacciavillani, *La proprietà collettiva nella montagna veneta sotto la Serenissima*, Limena 1988. Komplexní údaje o alpských regionech, viz P. Guichonnet, „Le développement démographique et économique des Régions Alpines“. In: A.V., *Le Alpi e l'Europa, vol. II, Uomini e territorio*, Bari 1975, s. 138-196.
- 16 Údaje jsou shrnuty a publikovány v: G. Scarpa, *L'agricoltura del Veneto nella prima metà del XIX secolo. L'utilizzazione del suolo*, Torino 1963, zona XXII Carnia.

- Jejich zpracování viz: F. Bianco, *Comunità...*, cit., s. 67.
- 17 ASV, Katastr, přípravné práce, obálka 292, Rigulât a Gjiviano.
 - 18 Ibid., Valpicêt.
 - 19 Ibid., Comelians.
 - 20 Ibid., Luvinças a Dentramp.
 - 21 Ibid., obálka 293, Davâr, Cjaline, Cludini e Lenzon.
 - 22 Ibid., passim.
 - 23 Už Marc Bloch ukázal, jak rozmištné vlastnictví představuje záruku proti přírodním a ekonomickým katastrofám: „Rozdělením majetku došlo k vytvoření stejných podmínek pro každého, každý obyvatel mohl užívat výhod různých půd, každému zůstávala naděje, že nepodlehne různým pohromám, ať už přírodním nebo vytvořených člověkem - krupobití, nemocím rostlin, pustošení - která ho ne vždy (...) zasáhly úplně.“ (Viz: M. Bloch, *I caratteri originali della storia rurale francese*, Torino 1973, s. 65). Také pozemky v Karnii byly postihovány různými pohromami: krupobití, kterého se týkají častá bĕdování v katastrálních registrech, laviny, sesutí půdy, záplavy. Pozemky byly rozděleny tak, aby bylo každému obyvateli zajištěno, že nepřijde o celou úrodu, i kdyby byla sebechudší. Ke stejným závĕrům dochází i P.P. Viazzo, *Comunità alpine*, Bologna 1990, s. 37.
 - 24 Benátský krok odpovídal asi 3 m².
 - 25 BMGT, Rojův archiv, obálka 36, Odhad Avausa. Tento dokument, který je sestaven pouze přibližně a s mnoha chybami, by potřeboval důkladnější zpracování, aby mohl být považovaný za spolehlivý. Proto by uvedená data, i když jsou pomĕrnĕ přesná, měla být interpretována pouze orientačně.
 - 26 1 segna = 90 dukátů.
 - 27 Soukromý archiv De Corte, Davasta. Odhad Davasta.
 - 28 Viz: L. De Corte, „La proprietà fondiaria in un villaggio del Canal di Gorto tra '700 e '800. Continuità e permanenza“. In: A.V., *In Guart* (usp. Manlio Michelutti), Udine 1994, s. 173-178.
 - 29 L. Fontaine, „Le marché contraint, la terre et la révocation de l'édit de Nantes dans une vallée alpine“. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXVIII (1991) 2, s. 275-294.
 - 30 G. Coppola, „Equilibri economici e trasformazioni nell'area alpina in età moderna: scarsità di risorse ed economia integrata“. In: A.V., *Lo spazio alpino: area di civiltà, regione cerniera* (usp. G. Coppola a P. Schiera), Napoli 1991, s. 203-222.
 - 31 L. Fontaine, *Histoire du colportage en Europe X^v-XIXe siècle*, Paris 1993, s. 124 s.; L. Peruas, M.-C. Lapyre, „L'émigration des “maçons creusois” avant le XIXe siècle“. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXIII (1986), s. 383.
 - 32 B. Caizzi, *Il Comasco sotto il dominio spagnolo*, Como 1955, s. 145-46.
 - 33 R. Merzario, *Il capitalismo nelle montagne. Strategie familiari nella prima fase di industrializzazione nel comasco*, Bologna 1989, s. 29-32.
 - 34 M. Bianchi, „La distribuzione della proprietà fondiaria nello Stato di Milano nella prima metà del XVIII secolo: l'area di montagna“. In: A.V., *La proprietà fondiaria in Lombardia dal catasto teresiano all'età napoleonica*, t. 1, Milano 1986, s. 257-312. V Kantonu Ticino pracovaly ženy na těžce obdĕlavatelné půdĕ a byly placeny migranty (viz: R. Merzario, *Anastasia, ovvero la malizia degli uomini*, Roma-Bari

- 1992, s. 10.)
- 35 E. Grendi, *Il Cervo e la repubblica. Il modello ligure di antico regime*, Torino 1993, s. 83-84.
- 36 M. Dossetti, „Emigrazioni temporanee e proprietà in una comunità piemontese tra '700 ed '800“. In: *Bollettino della Società Italiana di Demografia Storica*, 19 (1993), s. 135-143.
- 37 Při analýze údajů některých komunit v oblasti Rovereto zdůrazňuje Gauro Coppola zvýšený počet parcel vzhledem ke zdanitelné výměře a menším rozměrům obdělávatelné půdy ve vyšších nadmořských výškách (viz: G. Coppola, „Proprietà fondiaria ed agricoltura nel Roveretano nella seconda metà del XVIII secolo“. In: A.V., *Studi in onore di Gino Barbieri. Problemi e metodi di Storia economica*, Pisa 1983, vol. I, s. 469-509).
- 38 G. Béaur, „Prezzo della terra, congiuntura e società alla fine del XVIII secolo: l'esempio di un mercato della Beauce“. In: *Quaderni Storici*, 65 (1987), s. 523-548.
- 39 G. Levi, *L'eredità immateriale*, Torino 1985, s. 83- 121.
- 40 ASV, Katastr, přípravné práce, obálka 292, Muina, Agrons e Cela.
- 41 Jednotková míra určená pro louky odpovídající 800 čtverečním krokům, asi 2.400 m².
- 42 Řada zkoumání provedených na smlouvách o koupi a prodeji v některých vesnicích dolního a středního Furlanska ukázala, že obecně byla cena půdy mnohem nižší. V Palassôli byl dobrý odhad pozemků s *arbori frutiferi* ‚ovocnými stromy‘ 30 dukátů za *campo* („pole“ = 3.506 m².), což je jen o trochu víc jak 3 soldi za krok (ASU, Notářský, obálka 3341, Palassôl, notář Osvaldo Agnoletti, 16. března 1767). V Teôru mohly být pozemky ohodnoceny také 38 dukáty za pole, což je asi 4 soldi za krok (ASU, Notářský, obálka 4846, Teôr, notář Giovanni Zanello, 2. března 1759). A konečně v Pagnà, ve středním Furlansku, dosahovala půda osázená plodnou vinnou révou 50 dukátů za pole, což je víc jak 5 soldů za krok (ASU, Notářský, obálka 3327, Pagnà, notář Antonio Giuseppe Pertoldi, 14. července 1752).
- 43 ASV, Katastr, přípravné práce, obálka 292 Rigulât a Gjiviano.
- 44 Ibid., Mion, Luint a Forcja.
- 45 Ibid., Rigulât a Gjiviano
- 46 K.R. Greenfield, *Economia e liberalismo nel Risorgimento. Il movimento nazionale in Lombardia dal 1814 al 1848*, Bari 1964, s. 13, citováno in: R. Merzario, *Il capitalismo...*, cit., s. 77.
- 47 G. B. Billiani, *Formolario...*, cit., str 158.
- 48 Jako je tomu např. v případě prodeje 2 luk z 6. června 1717 Pascola Vezeliho, pocházejícího z vesnice Colze, ale žijícího v lu For, jednomu místnímu obyvateli, za cenu 42 dukátů (ASU, Perusiniho archiv, obálka 86, list 2, 6. června 1717). V této smlouvě nebyla klauzole doslova uvedena, a přesto byly po 2 letech louky odkoupeny zpět Vezelim na základě práva o *recupera* (Ibid., 8. května 1719).
- 49 V první polovině 19. století řídili velmi podobné mechanismy úvěrový systém také v komunitě Mosso v oblasti Bielly (viz: F. Ramella, *Terra e telai. Sistemi di parentela e manifattura nel biellese dell'Ottocento*, Torino 1983, zvláště s. 104-122).
- 50 F. Misturelli, *La vita e la morte in Carnia attraverso la pratica testamentaria. Secoli XVII-XVIII*, Udine 1994, s. 59.
- 51 ASU, Notářský, obálka 3656, Prât, notář Nicolò Giorgessi, 8. září 1731. Vlastnictví

- livella* neznamenalou výhodu pouze z ekonomického hlediska, ale tvořilo část komplexnějšího systému, ve kterém se úvěr odrážel i na sociálních a mocenských vztazích uvnitř komunity. V tomto směru je velmi výmluvné svědectví jistého Domina Martina v procesu, který se týkal volby faráře: „Přesvědčil jsem se, že mnozí z důvodu přátelských vztahů, *úvěrů, livel*, vděčnosti a příbuzenství dostojí slibům, kterými se mi zavázali.“ (Io mi persuadevo che molti per alcuni riguardi d'amicizia, *di crediti, di livellarij, di mercedarij e di congiunti non avrebbero mancato alle promesse fattemi.* ACAU, Různé procesy, 1753, kurziva je moje).
- 52 ASU, Billianiho archiv, obálka 1, *Divisione seguita tra il signor Candido dottor Billiani da una parte ed il signor Valentino dottor Billiani dall'altra.*
- 53 Odpovídá asi 1.500 dukátům.
- 54 ASU, Notářský, obálka 2875, Ludario, notář GioBatta Vidale, 1. října 1731.
- 55 Dnes Eichstätt, v Bavorsku.
- 56 ASU, Notářský, obálka 613, Çurçuvint, notář Candido Morassi, 26. ledna 1806.
- 57 Ibid., obálka 2891, Magnanins, notář Valentino Vezzi, 16 srpna 1769.
- 58 Ibid., 23. srpna 1773.
- 60 ASU, Notářský, obálka 2891, Magnanins, notář Valentino Vezzi, 29. srpna 1773, prodej 1 salaše a 1 dvora Giuseppu Candidovi za cenu 215 lir.
- 61 E. Grendi, *Il Cervo...*, cit., str. 112.
- 62 L. Fontaine, *Histoire...*, cit., str. 132
- 63 U. Pfister, „Le petit crédit rural en Suisse auy XVIe-XVIIIe siècles“. In: *Annales HSS* (1994) 6, s. 1353.
- 64 To je případ například Emilie, kde byly v průběhu 17. století zaznamenány případy prodeje pozemků s následným investováním zisku do půjček, na základě mnohem větší rentability (viz: M. Cattini, „Problemi di liquidità e prestito ad interesse nelle campagne emiliane secc, XVI-XVIII“. In: *Studi storici Luigi Simeoni*, XXIII (1983), s. 121-130; Id. *Dalla rendita...*, cit.). O dvě století později, stále v Emilii, se mluví o „odolatelém půvabu investování do půdy“ v souvislosti s oblibou používání peněžních prostředků spíše na půjčky (A.M.Banti, *Terra e denaro. Una borghesia padana dell'Ottocento*, Venezia 1989, s. 35 s.).
- 65 Rejstříky *libri delle notifiche*, které se vztahují ke Karnii, jsou uchovány ve Státním archívu v Udine. V následujícím textu je užito spisů 166, 167, 169, 172, 175, 177, 180.
- 66 Je nutno upřesnit, že rejstříky *libri delle notifiche* nebyly v Benátské republice prvním pokusem zřídit systém publicity o movitém či nemovitém majetku. Z řady důvodů však zůstaly dřívější snahy úplně zanedbány. O tom viz: G. Corazzol, *Livelli...*, cit., s. 143-145.
- 67 Viz: Stanovy Furlanského patriarchátu, ve vydání z roku 1773. Hlava 137: „Rovněž se zakazuje požadovat úrok z peněz daných smlouvou *livello* prostřednictvím soukromých písemných akt; *livelli* však musí vycházet z pera veřejného notáře s potřebnými náležitostmi, slavnostně a v souladu s nařízeními Zákona.“ (Sia parimenti proibito il pretender interesse da denaro dato a livello col mezzo di private scritte, ma tali contratti livellarij debbano celebrarsi per mano di pubblico nodaro con le solennità e requisiti necessarij, secondo la disposition delle Leggi.) V případě typu smluv *convizioni* stačil přepis obchodní knihy vedené postupitelem. Písemný akt

- platil deset let, potom úvěrová lhůta automaticky vypršela (Id., hlava 136).
- 68 Tento pramen již využil pro situaci v Benátkách R. Derosas, „Aspetti economici della crisi del patriziato veneziano tra fine Settecento e primo Ottocento“ [„Ekonomické aspekty krize Benátského patriciátu mezi koncem osmnáctého a počátkem devatenáctého století“]. In: A. V., *Veneto e Lombardia tra rivoluzione giacobina ed età napoleonica. Economia, territorio, istituzioni* [„Benátsko a Lombardie mezi jakobínskou revolucí a dobou Napoleona. Ekonomie, území, instituce“] (usp. G. L. Fontana a A. Lazzarini), Roma-Bari, 1992, s. 80-132, odkazujeme na něho kvůli některým metodologickým upozorněním a kvůli bibliografii.
- 69 V tomto období uvádějí zápisy - i když není zcela jasné, v jaké míře - procentuálně mnohem vyšší počet neúvěrových smluv, který s postupem času narůstá.
- 70 Pro některé informace o smlouvě *pegno a godere* („uživatelská zástava“) v benátském právu viz: *Novissimo Digesto Italiano* („Nejnovější sbírka italského práva“), svazek XII s. 770.
- 71 Z jednotlivých klauzulí lze usuzovat, že mnohá akta o koupi a prodeji, registrovaná v rejstřících *libri delle notifiche*, často tajila poskytnutí úvěru. Pokud se nepřechout notářské protokoly, není možno je vyčlenit. O tom viz: F. Bianco, „Crisi della proprietà terriera e indebitamento contadino in Friuli durante gli anni francesi“ [„Krise pozemkového vlastnictví a venkovské zadlužení ve Furlansku během let francouzské nadvlády“]. In: A. V., *Veneto e Lombardia...*, cit., s. 63-79.
- 72 B. Roth-Lochner, „L'évolution de l'activité notariale à Genève aux XVIIe et XVIIIe siècles“. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* XXIII (1986), s. 104.
- 73 J. Poisson, „Le rôle socio-économique du notariat au XVIIIe siècle: quatre offices parisiens en 1749“. In: *Annales E.S.C.* XXVII (1972) 3, s. 774.
- 74 Lira, dukát a zlatý. Všechna tři platidla byla účetní, avšak zatímco první dvě zastupovala měnu benátskou, třetí poukazovala na některá platidla cizí. Velmi snadné je stanovení kurzu pro liry a dukáty, neboť jejich poměr zůstal po celý novověk nezměněn (1 dukát = 6 lir a 4 soldi). Poměrně složitější je však usuzování vztahující se k zlatému. Úvěrové smlouvy sjednané v této měně v Karnii se takřka výlučně týkaly korunních států Habsburků. V těchto zemích byl v platnosti rakouský zlatý, směnitelný - po celé prošetřené období a v případě všech smluv podrobených zkoušce - za 5 lir. Příklady jsou četné a lze je odvodit z notářských smluv, jakožto i z rejstříků *libri delle notifiche*, kde občas nalezneme záznam o kurzu tohoto platidla.
- Je-li užíván místo rakouského zlatého zlatý běžný ve Švábsku, dochází ke zproblematizování. V tomto případě totiž přestávají být údaje tak určité: kurz této měny trpí v průběhu celého období mírným kolísáním, nicméně její hodnota zůstává vždy o něco nižší než v případě rakouského zlatého. Dostatečně přesně to však nejsme schopni vyčíslit. Např. podle smlouvy z roku 1773 dlužili GioBatta a Pietro Puschiasis obchodníkovi GioBattovi de Crignis z Augšpurku 80 zlatých a 45 krejcarů, což činilo dle tamějšího kurzu 66 zlatých a 44 krejcarů. 100 zlatých z Augšpurku se směnilo za 82 a půl vídeňských zlatých (ASU, Notářský, obálka 2891, Magnanins, notář Valentino Vezzi, akt z 23. 8. 1773). V roce 1803 pak byla ta samá částka směnitelná za 83 zlaté a 20 krejcarů (Ibid., obálka 3044, Monai, notář Osvaldo de Crignis).
- V rejstřících *libri delle notifiche* nebylo nikdy, či téměř nikdy, upřesněno, o jaký

- typ se jedná. Opačný případ představovaly vlastní notářské spisy, ve kterých zřetelně převažovaly smlouvy uzavřené v rakouských zlatých. Vzhledem k této skutečnosti, jakožto i k malému rozdílu mezi měnami, odpovídá v následující analýze pro usnadnění výpočtu jeden zlatý pěti lirám, ať už je v transakci užito jakéhokoliv zlatého. Výsledky tak nemohou být zcela přesné, tolerujeme-li však tuto přibližnost, lze je považovat za platné.
- 75 V sedmi prošetřených letech činí průměrná částka u smluv *convizioni* 932 lir, u smluv *livello* sjednaných soukromníky 442 lir a u smluv uzavřených farou či bratrstvem pouhých 253 lir.
- 76 Viz: P. Moro, „La casata dei Moro di Ligosullo prima “cramârs” e poi industriali“. In: *Sot la Nape*, XLV (1993) 2-3, s. 79-89.
- 77 *Relazioni dei Rettori veneti in Terraferma, vol. I, Patria del Friuli* [Referáty benátských správců pevninských provincií. Furlanský patriarchát], Milano 1973, s. 114. Referát místodržitele Stefana Viara, přednesený senátu 4. 11. 1599.
- 78 I když byla struktura majetku a úvěrů obdobná v mnohých alpských oblastech, spojených též činnostmi tvořícími základ sezonní migrace, odezvy na strukturální změny dané reorganizací obchodu na mezinárodní úrovni byly různé, přinejmenším časovou posloupností. Např. ve Francii se přechodná migrace transformovala mnohem později, v průběhu 19. století (viz. A. Chatelain, *Les migrants temporaires en France de 1800 a 1914. Histoire économique et sociale des migrants temporaires des campagnes françaises du XIXe au début du XXe siècles*, Lille 1976).

D. Molfetta, K r a m á ř i n a c e s t á c h

- 1 Notář Giacomo Antonio Sellenati (listiny mlynáře Zuane Straulino ze Sudria).
- 2 *Supplica dei Carnici a Francesco II* [Prosba občanů Karnie na Františka II.], (z kopíí Felice Morassi z Čurčuvinta).
- 3 První dokument, který potvrzuje existenci kramářů a který hovoří o placení mýtného, jež museli podomní obchodníci platit (*muta cramariorum*), pochází z 8. září 1261, za panování akvilejského patriarchy Řehoře z Montelonga.
- 4 Notář Giovanni Selenati ze Sudria, překlad *dall'idioma germanico* „z germánského idiomu“ z listin Italicio Zanier - Čurčuvint.
- 5 G. B. Corgnali, „L'itinerarium Antonini“. In: *Ce fastu?*, rok XV, č. 4, s. 201-204, S.F.F., Udine.
- 6 Asu Archivio Gortani 4, 64 doc.
- 7 F. Bianco - D.Molfetta, "*Cramârs*", Tipog. Chiandetti, Reana del Rojale (Ud), 1992, s.164-167.
- 8 Z kanovníckých knih, Poznámky dona Roji.
- 9 Andrea Linussio, Dopisy 1764.
- 10 Z originálu v latině ve vlastnictví Edgara Radiny, Norimberk.
- 11 Závěti ve vlastnictví autora.
- 12 L.Zanini, *La casa e la vita in Carnia* [Bydlení a život v Karnii], Arti Grafiche Friulane, Udine, 1968.
- 13 Z dopisů Ludovico Morassi z Čurčuvinta.
- 14 Z listiny vydané 26.ledna 1748 bavorským místodržitelem, BGT *Arch. Roja*, sv. 37.
- 15 Dopisy Giovanni Straulino (*Spelât* „Plešatý“), Sudri.

G. Cadorini, *Na cestách v Českých zemích*

- 1 G. Ferigo, „Ancora di cifre e di anime“. In: A.V., *In Guart*, Udine, 1994, s. 147-172; D. Molfetta, „Due “cramârs” di Cavazzo in Boemia“. In: A.V., *Val dal Lâc*, Udine, 1987, s. 155-162; G. Spangaro, *Antonio Roia. Sacerdote e cultore di patrie memorie 1875-1943*, Savona, 1964, s. 16-20 a 35-38; L. Zanini, „In Boemia, Moravia e Slesia“. In: Id., *La vita e la casa in Carnia*, Udine, 1968, s. 165-168.
- 2 Ves téhož jména se nachází v okolí Telče.
- 2bis Anebo Doubrava. Tato poznámka v původním vydání nebyla.
- 3 Jsou i jiné vsi téhož jména.
- 4 Další ves stejného jména se nachází v údolí řeky Sázavy.
- 6 Dvě vsi téhož jména se nacházejí v okolí Zábřehu a Karlových Varů.
- 7 Ves téhož jména se nachází v blízkosti Příbrami.
- 8 Ves téhož jména se nachází v blízkosti Karlových Varů.
- 9 Dvě vsi téhož jména se nacházejí v blízkosti Děčína a Brna.
- 10 Ves téhož jména se nachází v okolí Teplic.
- 11 Anebo Velký Vosov?
- 12 V každém případě je velmi mnoho vsí, které se jmenují Popovice.
- 13 Ves téhož jména se nachází v blízkosti Českého Krumlova.
- 14 Ves téhož jména se nachází v blízkosti Tábora.
- 15 Ves téhož jména se nachází na Slovensku v blízkosti Zvolena.
- 16 Ves téhož jména se nachází v blízkosti Chrudimi.
- 17 Cholín je ves v blízkosti Příbrami. Vedle se nachází další ves se zajímavým jménem Krámy.
- 18 Více vsí mezi Plzní, Berounem, Příbramí.
- 19 F. Bianco, „Una doppia identità: Cramârs e Contadini nella montagna carnica (Secoli XVI-XVIII)“, s. 53. Separát od: F. Bianco, D. Molfetta, *Cramârs. L'emigrazione dalla montagna carnica in età moderna (secoli XVI-XIX)*, Reana del Rojale, 1992.
- 20 *Velký autoatlas Československa*, Praha, 1990.
- 21 V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1968².
- 22 Ale podle Machka 1968 by pocházelo z francouzštiny.
- 23 Machek 1968 odvozuje ho ze střední horní němčiny.
- 24 Ale podle Machka jde o českou odvozeninu.
- 25 Machek 1968 odvozuje ho z němčiny bez dalších podrobností.
- 26 Machek 1968 jej odvozuje z německého *Gottscheewer*.
- 28 Machek 1968 odvozuje z italštiny bez podrobností.
- 29 Bianco, *Identità...*, cit., s. 74; náš překlad.
- 30 Machek 1968.

L. Sulitková, *Italové v Brně v předbělohorském období*

- 1 O studiích synů brněnských měšťanů na zahraničních univerzitách viz Hana Jordánková - Ludmila Sulitková, „Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)“. In: *Sborník archivních prací* (dále SAP) 45, 1995, s. 474-478. V Itálii jsme však pro celé 16. století zachytily jen tři studenty - k roku 1518 v Padově, k roku 1593 v Sieně a roku 1599 v Perugii.

- 2 Počet královských měst na Moravě se v 16. století redukoval na pouhých šest, z nichž jen zástupci čtyřech (Olomouce, Brna, Znojma Jihlavy) reprezentovali na zemských sněmech čtvrtý stav. O dominantní postavení v zemi soupeřily Olomouc a Brno, v nichž se střídavě konávaly zemské sněmy a soudy.
- 3 Cecilie Hálová -Jahodová, *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 98-108; Petr Kroupa - Jiří L. Bílý, *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570-1620*, Brno 1987.
- 4 Jaroslav Marek, „Řemeslná výroba v moravských městech v 16. století“. In: *Sborník Matice moravské* 81, 1961, s. 152-154 se domníval, že Brnu lze přisoudit i jisté rysy města spotřebního. Srov. L. Sulitková, „Ke kritice pramenů hromadné povahy k dějinám měst v 16. století (na příkladu Brna)“. In: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 105, 1986, s. 295 a pozn. 63 na s. 302.
- 5 H. Jordánková - L. Sulitková, „Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovních sdružení“. In: *Sborník Brno v minulosti a dnes* (dále BMD) 12, 1994, s. 20, 24.
- 6 V 16. století užívalo Brno výsady čtyřech jarmarků, z nichž poslední mu byl udělen císařem Maxmiliánem II. roku 1574. Jaroslav Dřímál a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno /1969/, s. 117.
- 7 Knihy a papír jsou pod hlavičkou *kramářské zboží* vedeny v brněnském mýtním rejstříku (srov. pozn. 12). Import papíru ze severoitalských papíren dokládá rovněž studium filigránů. H. Jordánková - L. Sulitková, *Brněnská městská kancelář*, s. 303 a pozn. 55 tamtéž.
- 8 H. Jordánková. L. Sulitková, „Italienische Feigen, griechischer Wein, deutsche Bucher. Wirtschaftliche und kulturelle Verbindungen der Brunner Patrizier im 16. Jahrhundert“. In: *Kulturen an der Grenze*, Hg. Andrea Komlosy - Václav Bůžek - František Svátek, Wien 1995, s. 118n.
- 9 1463 I.12, orig. Archiv města Brna (dále AMB), Sběrka listin, mandátů a listů. Srov. J. Dřímál a kol., *Dějiny Brna I*, s. 118.
- 10 AMB, rkps. 175, 176. Zpracoval je vyčepřavajícím způsobem v nepublikované disertační práci: Josef Grunfeld *Dvě kupecké knihy ze 16. století* (uložena taktéž v AMB).
- 11 H. Jordánková - L. Sulitková, *Italienische Feigen*, s. 118.
- 12 V AMB je dochován unikátní mýtní rejstřík z roku 1546 (rkp. 98, s. s přípojenými mladšími úpravami ze 16. a 17. stol., rkp. 98a-i), vydaný zřejmě v návaznosti na ustanovení zemského sněmu brněnského z roku 1538, nařizujícího obecnou revizi oprávnění k vybírání mýt, včetně městských. Nová revize moravských mýt byla provedena v roce 1596. František Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1900, s. 285-292.
- 13 Ač tyto produkty přicházely do Brna zmíněnou jižní cestou, nemusely jistě být zásadně jen z Apeninského poloostrova. Výslovně se dále např. uvádí též řecké víno.
- 14 Archiv města Brna, rkp. 98f, fol. 11r. V přípisu tamtéž se praví: „šot anebo Vlach když truhlici aneb pytel na sobě veze, má od toho dáti 2 gr.“ Pro srovnání od jednoho zavázaného vozu krámského zboží, prodávaného na váhu, se platilo 16 gr. Tamtéž, fol. 6r.
- 15 Množství dalších látek se uvádí ve zmiňovaných kupeckých knihách Mikuláše

- Wunderleho (srov. pozn. 10). Jejich původ není ovšem - s výjimkou římského plátna - udáván jmenovitě, italskou provenienci (např. u sametu, závojoviny) však jistě nelze vyloučit.
- 16 J. Grunfeld, *Dvě kupecké knihy*, s. 153-154.
 - 17 H. Jordánková - L. Sulitková, „Přebělohorské soudy na Moravě a královské město Brno“. ČMM 113, 1994, s. 235-238.
 - 18 Jaroslav Dřímál, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 49-51.
 - 19 H. Jordánková - L. Sulitková, *Brněnská městská kancelář*, s. 330.
 - 20 Tamtéž, s. 469-478.
 - 21 Určit osoby, pocházející s největší pravděpodobností z oblasti Furlanska, bylo možno pouze na základě filologického posouzení podoby jejich jmen a příjmení, za něž vděčím dr. Cadorinimu.
 - 22 AMB, rkp. 1786, fol. 124v - k roku 1596 uveden jako plátce jedné z ročních splátek z tohoto domu.
 - 23 AMB, rkp. 503, ff. 11v, 21v; rkp. 507, fol. 12v.
 - 24 AMB, rkp. 86, ff. 251rv, 358v k roku 1602.
 - 25 AMB, rkp. 92, ff. 305v-306r k roku 1618.
 - 26 Jmenován tak v zápise, uvedeném v předchozí poznámce.
 - 27 AMB, rkp. 12, fol. 244r.
 - 28 AMB, rkp. 1797, fol. 210v.
 - 29 AMB, rkp. 92, fol. 154v.
 - 30 Antonín je mezi radními (tedy v právě úřadující radě, případně i v radě širší) výslovně zmiňován od roku 1604 (AMB, rkp. 96, fol. 160v; rkp. 128, 44v; fond Zbytky registratur, kr. 315, inv. č. 1144; rkp. 91, fol. 115r), Oktavián k roku 1624 (AMB, Sběrka listin, mandátů a listů, 1624 X.29).
 - 31 AMB, rkp. 1783, fol. 123v; rkp. 86, fol. 251rv k roku 1602. AMB, Sběrka listin, mandátů a listů, 1605 I.8.
 - 32 Z pozůstalosti po obchodníkovi Michalu Reichovi zakoupil roku 1606 krámské zboží za 300 zl. morav. - AMB, rkp. 1796, fol. 128r.
 - 33 AMB, rkp. 501, fol. 9r. Pergamen od něj odebíralo město pro potřeby své kanceláře.
 - 34 AMB, rkp. 91, ff. 115r-116r k roku 1613.
 - 35 AMB, rkp. 91, ff. 444r-445r k roku 1614; rkp. 91, ff. 115r-116r k roku 1613, fol. 306rv k roku 1614.
 - 36 AMB, rkp. 1779, fol. 183r; rkp. 1781, fol. 139r; rkp. 1782, fol. 148v; rkp. 1783, fol. 139v; rkp. 1784, fol. 179v; rkp. 1787, fol. 237r - dům v Sedlářské ul.; AMB, rkp. 1783, fol. 123r - dům na Dolním trhu.
 - 37 Moravský zemský archiv (dále MZA), fond E4, Augustiniáni Brno, sign. 207.
 - 38 AMB, rkp. 91, fol. 306rv k roku 1614. Není bohužel lokalizovatelný.
 - 39 AMB, rkp. 12, fol. 123r. Oktavián je spolu s nejmenovaným bratrem, možná tedy Antoniem, jmenován ovšem ještě v zápise z května roku 1620. AMB, rkp. 1810, fol. 70r.
 - 40 AMB, rkp. 1806, fol. 89v k roku 1615; srov. AMB, rkp. 1810, fol. 154v k roku 1619.
 - 41 Srov. pozn. 30.
 - 42 Horní hranici mého systematického výzkumu brněnských pramenů představují totiž

20. léta 17. století, charakterizovaná počínajícím evropským nábožensko-politickým konfliktem a pro české země utužováním centralizačních tendencí vídeňského dvora.
- 43 Z dochovaných jmenujme především portál z domu kdysi Václava Roučky (v dnešní Radnické ul. č.9), přenesený do Nové radnice ze strany od Husovy ulice či portál z domu Antonína Silvy v dnešní Starobrněnské ul. 10. Na rozdíl od starší historiografie Bohumil Samek (*Umělecké památky Moravy a Slezska 1*, Praha 1994, s. 147) uvádí, že portál nezhotoval sám Silva, ale druhý manžel vdovy po něm Ital František Canevale.
- 44 Mnohé indicie neznají, že nesrovnatelně větší aktivitu v přestavbách městských domů do renesanční podoby vyvíjeli sami měšťané nežli šlechtici, vlastníci v poměrně značném počtu purkrechtní domy. Srov. H. Jordánková - L. Sulitková, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, v tisku.
- 45 *Cestopis Bedřicha z Donína. K vydání připravil Antonín Grund*, Praha 1940, s. 32.
- 46 Mezi zednickými mistry byli tito zastoupeni v poměru 18:60, mezi kamenickými v poměru 4:10 a mezi sochaři v poměru 3:7. H. Jordánková - L. Sulitková, *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby*, s. 23 a pozn. 119 na s. 34. Celkově tedy působilo v Brně na 77 mistrů stavebních řemesel, z toho 32 cechovních. Tamtéž, pozn. 116 a 117 na s. 34.
- 47 V případě Italů jsou doložitelné i takové výjimky, že jako neměšťané se stali cechovními mistry (kameník Olivier Abondio Salis) či naopak měšťanského stavu v Brně mohli dosáhnout i tehdy, nebyli-li přijati do zdejšího kamenického a zednického cechu. Zachovanou knihu mistrů tohoto cechu z let 1582-1871 (AMB, fond Čechy, sign. 1/1) využívá práce P. Kroupy a J.L. Bílého, citovaná v pozn. 2.
- 48 C. Hálová-Jahodová, *Brno*, s. 98.
- 49 U dobře situovaných Italů lze sledovat vzájemnou soudržnost stvrzenou mnoha kmotrovskými a jinými svědeckými závazky. Tento vědomý pocit etnické sounáležitosti dostává však postupně širší rozměr identifikace profesní a stavovské se zástupci prostředí, v němž Italové našli svůj nový domov - obdobné závazky je spoutávaly brzy rovněž s domácími příslušníky stavebních řemesel a s městskou honorací a inteligencí.
- 50 Češtinu zřejmě ovládal např. zmíněný Marek Spampato - srov. pozn. 25.

G. Cadorini, *Furlánští kramáři na severovýchodě od Alp...*

Bianco, F., 1992, „Una doppia identità: Cramârs e Contadini nella montagna carnica (Secoli XVI-XVIII)“, s. 53. Separát od: F. Bianco, D. Molfetta, *Cramârs. L'emigrazione dalla montagna carnica in età moderna (secoli XVI-XIX)*, Reana del Rojale.

Ferigo, G., 1994, „Ancora di cifre e di anime“. In: A.V., *In Quart*, Udine, s. 147-172.

Molfetta, D., 1987, „Due “cramârs” di Cavazzo in Boemia“. In: A.V., *Val dal Lâc*, Udine, s. 155-162.

Spangaro, G., 1964, *Antonio Roia. Sacerdote e cultore di patrie memorie 1875-1943*, Savona, s. 16-20 a 35-38.

Zanini, L., 1968, „In Boemia, Moravia e Slesia“. In: Id., *La vita e la casa in Carnia*, Udine, s. 165-168.